

Вікторія ТАРАС

ВЗАЄМОВПЛИВИ БАРОКОВИХ ТИПІВ СПОРУД ТА САДОВО-ПАРКОВИХ ЗАКЛАДЕНЬ

Розглядаються основні типи світських барокових споруд, що містили садово-паркові закладення. Аналіз просторових та планувально-композиційних взаємовпливів між світськими бароковими спорудами та садово-парковими закладеннями викристалізував загальні принципи їх взаєморозміщення в ландшафті.

Ключові слова: садово-паркове мистецтво, бароко, міський палац, приміський палац, замський замок, замський палац, садиба.

© В. ТАРАС, 2015

Садово-паркове мистецтво постійно перебувало під впливом політичних та соціальних аспектів. Архітектурні та ландшафтно-планувальні рішення ансамблю залежали від пануючого архітектурного стилю епохи, тобто творчість архітекторів була підпорядкована тогочасній моді. Спорудження нового ансамблю розпочиналося зі зведення архітектурних будов, садово-паркові закладення поставали згодом. Хоча архітектура випереджала розвиток садово-паркового мистецтва, для створення барокового ансамблю архітектура споруд та садово-паркове закладення в своєму архітектурно- та ландшафтно-планувальному вирішенні були взаємопов'язані. У разі перебудови садово-паркове закладення підпорядковували архітектурі споруд, утворюючи ансамбль.

Барокова архітектура та садово-паркове мистецтво Галичини розвивалося в руслі загальних провідних тенденцій у європейському мистецтві. Кожен період в історії опинявся під владою досягнень певної країни — законодавиці моди. У період раннього бароко значний вплив на перепланування та закладення нових барокових ансамблів мала Італія як країна, де зародилося бароко, а від другої половини XVII ст. у багатьох країнах став відчутним вплив Франції, де бароко досягло найвищого розвитку. Попри різні часові та географічні впливи, на території Галичини були сформовані основні риси, притаманні світським бароковим спорудам.

Барокова світська архітектура перебувала у вражаючій невідповідності з сакральною архітектурою, в якій бароковий стиль проявився найяскравіше. Структурні експерименти, здійснені у спорудах сакральної архітектури, важко було застосувати у сфері будівництва королівських чи магнатських резиденцій, оскільки тут поле пошуків звужувалося внаслідок вимог до житла. Фасад палацу підпорядковувався абсолютно іншим законам, ніж фасад храму. Для світських барокових споруд характерним було протиставлення фасадів: головний фасад, що виходив на зовнішнє оточення, вирішували досить стримано, а у протилежному фасаді, зі сторони садово-паркового закладення, там де господарі перебували «серед своїх», панували багатство та розкіш. Окрім того, фасад трактували лише як зовнішню архітектуру, якій відповідало абсолютно інше внутрішнє вбрання: зовні холодна офіційність, що не викликає прихильності, усередині в інтер'єрі та садах — невгамовна пишність.

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (125), 2015

Внаслідок релігійних переконань фасади сакральних споруд підпорядковувались вертикальній композиції, а світські споруди були цілком підпорядковані горизонталі, фасад позбавляли прикрас, дотримуючись стриманих та строгих форм, усе справляло величне, однак безрадісне, майже похмуре враження. Виняток становили громадські будівлі, до яких належали архієпископські палаци, які не були підпорядковані жодним світським нормам. Вони залишилися зовні багатими й розкішними. Отже, масивний стиль, певна суворість, навіть у будівлях, присвячених радощам життя, стають обов'язковими для усіх типів світського бароко, що містили садово-паркові закладення.

У спадок від епохи ренесансу на території Галичини зосталося чотири типи світських споруд, при яких містилися садово-паркові закладення: міський палац, приміський палац, заміський замок чи палац, садиба та два типи сакральних споруд — архієпископські палаци та монастирські будівлі.

Нові суспільні виклики перед майстрами бароко зумовили новий характер трактування різних типів світських і культових споруд. На нових засадах були сформовані нові типи архітектурно-планувальних та ландшафтно-планувальних вирішень сакральних та світських споруд.

Міські палаци

Міський палац у період бароко набув нового розвитку. Палац має італійське походження, а в історії житла посідає таке ж визначне місце, як і замок. Однаковий із замком за давниною походження, палац абсолютно по-іншому був запроваджений в урбаністичний простір. Це зумовлено соціальними особливостями. Міські палаци споруджували або перебували з ренесансних замків тільки за умови наявності міської еліти. У Галичині для міського палацу, що був розташований на плоскому рельєфі, як правило, використовували римську або венеційську модель палацу. Їх характерними рисами були масивна будівля, розміщена навколо двору з аркадами, суворий фасад з одним горизонтальним рядом віконних отворів і карнизом. Тільки окремі найбільш композиційно важливі елементи зовнішнього фасаду (вхідний портал, деякі вікна) зазнали багатой архітектурної і скульптурної обробки. Вже наприкінці XVII ст. по всій Європі поширився новий тип фаса-

ду: із центральним порталом, який був увінчаний гербом та віконним отвором над ним. У разі розташування палацу безпосередньо в центрі міста або поблизу нього, його зводили відповідно до містобудівельних вимог, тобто будівлі другорядного значення підпорядковували основним архітектурним акцентам. Це задовольняло смаки тогочасної аристократії, яка прагнула підкресленої зовнішньої стриманості, навіть аскетичної суворості, манірності та замкнутості. Для міських палаців Галичини була характерна замкнутість та протиставлення фасадів. Внаслідок цього для двору палацу, інтер'єрів і тих частин, які були пов'язані з палацовим садом, характерна значно більша розкіш в обробці і декоративному убранні. Підґрунтям цього явища стала вимога бароко щодо декоративної відповідності між садовим фасадом і садом. У разі розташування палацу на горбистому, ступінчастому та балковому рельєфі палацовий комплекс із садом розташовували на схилах у вигляді терас чи терасових уступів, з'єднаних сходами. Це формувало театральне враження.

Особливе місце в міському палацовому будівництві посідають королівські резиденції. Вони мали своєрідну архітектуру, яка була відображенням космополітизму придворних архітекторів. Придворна архітектура, порівняно із приватною, була чутливішою до зовнішніх впливів і більш відкритою для нововведень чи експериментів. Між архітекторами розпочався «діалог» дійсно європейського масштабу. Більшість королівських резиденцій — це складний синтез, різні типологічні включення, і визначити їх походження дуже важко. Великі міські палаци здебільшого є поєднанням стилістично різнорідних будівель. Про це свідчать численні перебудови та добудови. Міські резиденції у Жовкві, Золочеві, Яворові та Помор'ях спочатку належали батькові, Якубу Собеському, а згодом перейшли в спадок синові, Яну III Собеському, королю польському. Усі вони були об'єктами честолюбивих планів із прикрашання, реконструкції чи перебудови раніше збудованих комплексів. Для цього запрошували відомих архітекторів. Водночас лише у виняткових випадках це призводило до появи цілісних творінь. Останні періодично ставали жертвами турецько-татарських облог, пожеж, політичних чи фінансових труднощів, пов'язаних зі зміною монарших осіб. Внаслідок цього барокові королівські ре-

зиденції в Галичині не мають типових архітектурно-ландшафтно-планувальних вирішень.

Приміські палаці

Витоки приміських палаців беруть початок від римських вілл, т.зв. *villa suburbana*. Основними відмінностями галицьких приміських палаців від римських вілл була площа споруди: на відміну від римських вілл вони могли сягати значної площі. Крім того, вони були призначені не тільки для короткочасного перебування та прийому світського суспільства, — в них господарі могли проживати постійно.

Важливу роль у формуванні різновидів галицьких приміських палаців відіграли палладіанські вілли та французькі барокові замки. Поява приміських палаців пов'язана з магдебурзьким правом, яке до середини XVII ст. мало більшість міст і містечок Галичини. Хоча галицькі міста використовували лише форму магдебурзького права, а не його змістовну суть, воно позитивно вплинуло на тодішнє суспільне та економічне життя, сприяло виникненню нової міської еліти. З'явилася потреба в просторах та впорядкованих оселях, які важко було вписати в скупчений простір середньовічного або вже розпланованого ренесансного міста. Це стало причиною урбанізації передмість, яка відбувалася двома шляхами: перебудовою ренесансного замку або будівництвом нового палацу.

У випадку перебудови замкова архітектура Галичини у XVII ст. продовжує розвиватися в напрямку, що відходить від чотирикутного в плані замку-фортеці. Замок звільняли від усіх оборонних функцій, поступово надаючи йому впорядкованої і симетричної форми з чітко виділеною головною будівлею і двома бічними крилами. У середині століття постають нові типи замків. Перший тип — в якому воедино злилися ізольовані будівлі. Другий тип — це П-подібний у плані замок, т.зв. французький, із внутрішнім двором. Багато архітекторів вели власні пошуки, тому подекуди палац ставав результатом синтезу. Тенденції до злиття різних типів простежуються в багатьох спорудах. Розглянемо найбільш типові.

Серед варіантів є випадок, коли садово-паркове закладення палацу складається з ряду окремих ланок, нанизаних на єдину вісь — плоских сходів, майданчиків, водойм, алей, стриженої зелені. Їхньою ха-

рактерною властивістю був геометризм обрисів. Цю осьову композицію поживавлювали симетрично розставлені барокові скульптури. Наступний варіант палацу характеризується відсутністю внутрішнього двору, сад міститься на осі або зміщений вліво чи вправо. У випадку, коли споруда резиденції має П-подібний план, то двір і низка павільйонів поєднуються з високим бельетажем і прямокутними флігелями, садово-паркове закладення розміщується на осі, як правило, перед головною спорудою. Інший варіант — синтез палладіанської вілли і французького замку. Відомі два різновиди: від палладіанської вілли він «запозичує» організацію навколо центрального, симетричного блоку, сад розміщується на поперечної осі. Другий різновид — це поєднання портика з фронтоном від палладіанської вілли з П-подібний планом у вигляді французького замку з послідовними внутрішніми дворами та поділом на павільйони. Сади розміщені на поперечній осі по обидві сторони портика.

Отже, замок був обширним ансамблем, що включав під'їзні шляхи, службові приміщення, сади та прилеглі території. Позбавлений бічних крил, він став більш відкритим для зовнішнього світу. Це спричинило нове розташування житлових приміщень на першому поверсі, з оглядом або виходом у садово-паркове закладення. Під час перебудови приміського палацу, що виник унаслідок реконструкції ренесансного замку, також дотримувалися чіткої строгості. В Галичині у XVII ст. на основі ренесансних замків були створені численні варіанти перебудов — від грандіозних споруд до зменшених копій у вигляді садових будиночків.

Відбулася зміна архітектурних смаків, поділ і розробка корпусу споруди сягали найвищої досконалості. Водночас, споруди створюють враження недостатньої пластичності. Треба зауважити, що від ступеня фундаментальності перебудови залежало, чи це ще ренесансний замок у вигляді фортеці, в якому міститься бароковий палац, чи це вже повноцінний бароковий комплекс без оборонних ренесансних ознак.

Під час закладення нових приміських палаців галицькою аристократією успадковано чимало особливостей, властивих традиційному замку. Типово, коли палац розташовувався між двором і садом; від вулиці його відділяла стіна з більш-менш розкішним порталом. Він міг мати обернені назад крила або ж скла-

датися з однієї головної будівлі з бічними флігелями, за якою містилося садове закладення. Також для приміського палацу могла бути використана замкнена форма плану. В цьому випадку контраст між вуличним і садово-парковим фасадом був досить відчутним, він ряснів розкішшю, мав виступні бічні частини, вежі, відкриті колонади. Стіну прикрашали нішами, рельєфами, вінками і медальйонами. Деталей у напрямку до середини фасаду ставало все більше. У випадку розміщення палацової споруди в парку, який оточував його зі всіх сторін, вуличний фасад був відсутнім. Попри це, спостерігаємо також чітку відмінність між фронтальним і заднім фасадами, вона проявляється в нерозчленованості стін. Загалом відчутне прагнення до масивного і важкого. Причиною цього є певна театральність, характерна для бароко. Декорований задній фасад був декоративією садово-паркового закладення. Подекуди обмежений простір для будівництва змушував архітекторів шукати інші архітектурно-планувальні рішення, тому типові схеми могли видозмінюватися. Зasadничим стає зміщення осі двору і саду або застосування здвоєного центрального прольоту. У деяких випадках палац може головним фасадом виходити безпосередньо на вулицю, тоді сад, залежно від планувальної ситуації, розміщувався на осі перпендикулярно або паралельно до головної споруди.

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. приміські палаци стали підґрунтям для появи та інтенсивного будівництва автономних будівель менших розмірів — приміських вілл та приватних особняків, де мешкала галицька аристократія.

Заміські резиденції

Зі збагаченням аристократія дедалі більше прагнула комфорту і величі. Притаманне ренесансу вміння насолоджуватися прекрасним простим існуванням було втрачене, відпочинок став неможливим без складних і тривалих приготувань. Унаслідок цього численнішими стали почет та челядь, тому виникла потреба в більшій кількості приміщень. Пристрасть до полювання, наявність вільного простору, можливість втілювати тогочасні модні тенденції під час закладення нових ансамблів та оточувати їх великими садами й парками спонукали шляхту зводити власні резиденції за межами міста. Ця практика мала давнє походження. Резиденцію стали уявляти як ан-

самбль, куди входили палац, садово-парковий комплекс, сакральна споруда (споруди), господарські будівлі, заїжджий двір, фільваркове виробництво. Усі ці складові вимагали значної за площею території. Це вплинуло на місцезорозташування та архітектурно-планувальне вирішення королівських і магнатських резиденцій. Вони віддалилися від міста, оскільки сільська місцевість давала більше простору і можливостей для втілення ідеї бароко. Так з'явилися заміські резиденційні комплекси.

Заміські резиденційні комплекси можна поділити на дві групи: фортифікаційні та нефортифікаційні. Залежно від часу закладення вони зазнавали різних впливів, які формували архітектурно- та ландшафтнo-планувальне вирішення. Є три шляхи появи заміських резиденційних комплексів. Перший — коли резиденційний бароковий комплекс зводили з нуля на новому місці. Тут можна говорити про чистий стиль бароко. Другий шлях — поряд із ренесансним замком, який під впливом несприятливих чинників перестав функціонувати, зводили бароковий ансамбль, який характеризувався відносною чистотою стилю. Третій шлях — ренесансові замки перебудовували зі збільшенням площі, відповідно до вимог бароко. Це, як правило, ренесансно-барокова суміш стилів як в архітектурі споруди, так і в садово-парковому закладенні.

Новозведені заміські резиденції зазвичай розміщували в затишних місцях, так щоб дорога вела не прямо до споруди палацу: він не повинен був відкриватися для погляду відразу. У разі закладення нової резиденції чи перебудови старого замку для архітектурних споруд характерним було збільшення пропорцій: головна зала могла сягати заввишки два поверхи, з безпосереднім виходом або з виходом на терасу до садово-паркового закладення. Усе це налаштовувало на урочисто-церемоніальний лад. Перебудовані з ренесансних замків палаци, залишаючись на своєму місці, далі втілювали принцип ренесансу, розміщувалися на пагорбі для всебічного огляду.

Фортифіковані заміські резиденції

Незважаючи на політичні та економічні труднощі, Галичину у XVII — в першій половині XVIII ст. «засіяли» резиденційними фортецями, палацами, обов'язковою складовою яких були сади та парки. Для заміських резиденційних ансамблів Галичини

був характерним своєрідний уклад, зумовлений пошуком історичних коренів. Польська шляхта у XVI—XIX ст. пояснювала своє походження від стародавнього войовничого народу сарматів, мешканців Сарматії. Сарматизм став своєрідною національною ідеологією Речі Посполитої, на пріоритеті цієї ідеї були вибудовані культура, сформовані визначальні життєві принципи, віддзеркалені в способі життя, моді, захопленнях і трактуванні мистецтва. Під цим впливом розвинулися і нові погляди на природу та любов до садово-паркового мистецтва.

Для Речі Посполитої характерними були два види сарматизму — «лицарський» та «землевласницький». До кінця XVI ст. в сарматизмі панували «лицарські» традиції, ґрунтом для яких була ідея, що Річ Посполита виконувала роль щита, захищаючи християнський світ від турецької навали. Міркування щодо привабливості та зручності «сільського» життя в садибі з садом та прекрасним краєвидом спричинили появу «землевласницького» сарматизму. Наступне XVII ст. внесло нові переконання та стало початком стирання відмінностей, а згодом і співзвуччя двох принципів «лицарського» та «землевласницького» сарматизму [5].

Сарматський землевласницький декоративний сад втілював традиційні уявлення про рай, в якому можна було сховатися від турбот та труднощів життя. Сад уособлював ідеї, протилежні «рицарським» переконанням. Під впливом італійської ренесансної концепції *palazzo in fortezza*¹, але в ширшому трактуванні, в Галичині була здійснена спроба об'єднати ці два різні погляди: «лицарську», атрибутом якої є фортифікація, та «землевласницьку», з властивим для неї садом.

Так були сформовані основні напрями бачення саду в дусі сарматизму. Перший напрям, в якому найбільше відображений тип *palazzo in fortezza*, це палац із садом, замкнений фортифікаціями староголландської школи, в якому однаково цінними є гідно прикрашений сад та витвір військової інженерії.

¹ *Palazzo in Fortezza* — певний тип палацу, що має характеристики самооборони. Як правило, це була будівля палацу, оточена укріпленнями, що мали бастей або бастіони. Для більш ефективного захисту могла бути оточена парканом та ровом. Ідея цього типу споруди виникла в епоху Відродження в Італії (звідси й італійська назва), а згодом поширилася в багатьох країнах Європи.

Варто зазначити, що вплив сарматизму був настільки сильним, що бажання мати *palazzo in fortezza*, як віддзеркалення «сарматської ідеології», приводило до того, що ці фортеці споруджували в достатньо безпечній центральній та західній Польщі [2, s 391—397]. Інша ситуація була в Галичині, територія якої і далі перебувала в небезпечному становищі: до татарських набігів додалися ще й козацькі походи. Внаслідок цього *palazzo in fortezza*, цей італійський тип споруди, зовсім не задовольняв тактико-стратегічні вимоги Галичини. Це призводило до плачевних наслідків, коли бажання наслідувати модні течії переважало здоровий глузд та прагматичність. Яскравим прикладом є Підгірці, де коронний гетьман Станіслав Конєцпольський забажав втілити свої мрії про життя в палаці з садом, який був би зразком для сучасників. Палац був збудований у 1635—1640 рр., вірогідно, за проектом французького військового інженера Г'юама Левассера де Боплана, будівельними роботами керував італієць Андреа дель Аква. Підгорецький замок був побудований на залишках фортеці, яку використали як міцні підмурки, для *palazzo in fortezza*. Внаслідок цього в наступні сорок років Підгірці просто не встигали відбудувати — їх без особливих зусиль брали то козаки, то татари, попри те, що Боплан був блискучим фортифікатором, а замовник, Конєцпольський — досвідченим військовим. Це мало трагічні наслідки для садово-паркового закладення Підгорецького замку, якщо споруду можна відбудувати за рік чи кілька років, то на відновлення саду потрібно значно більше часу. Отже італійський терасовий сад, що був закладений Станіславом Конєцпольським, після руйнувань у 1648 р. військом Б. Хмельницького вже ніколи не був відновлений у повному обсязі.

Зовсім інша ситуація була в Збаражі. Криштоф Збаразький замовив проект для свого замку відомому архітекторові Віченцо Скамоці, який виконав його за зразком *palazzo in fortezza*. Треба віддати належне мудрості князів Збаразьких, проект Скамоці було кардинально змінено на користь випробуваних життям будівельних рішень прикордонних оборонних замків.

Другий напрям — це розміщений на околицях селища замок-фортеця чи оборонна садиба з садом. Для палацової споруди характерна скупа архітектура, звичайні кам'яні стіни, вікна без прикрас, акцент

на середній частині споруди, оскільки тільки вона відкривається з дороги. Окрім того, влаштовували вестибюль, який використовувався для виходу в сад, декоративне наповнення якого було дуже скромним.

Третій напрям — особливий напрям бачення оборонного резиденційного комплексу, поодинокі зразки яких трапляються в Галичині, були запозиченні з роботи «Architectura recreationis» [3] італійського архітектора, математика та механіка німецького походження Йосифа Фуртенбаха. Особливість полягала в тому, що резиденційний комплекс, до складу якого входили оборонні мури, сади та господарчі приміщення, розміщувався на плоскій поверхні, увесь периметр комплексу оточували каналом із водою. Так комплекс опинявся на штучно створеному острові, який мав тільки один вхід та вихід через підйомний міст.

Незалежно від перелічених напрямів, визначальним залишався вплив краєвиду, який можна поділити на ближній краєвид, чарівність якого полягає в сільській гармонії, життя в ньому та прогулянки стають бажаними, та віддалений краєвид, завдяки якому формується повітряна долина, яку оточують гори, узгір'я та ліси, що збігаються з горизонтом. Обов'язковою ландшафтною складовою оборонної споруди був ліс та гай, де можна було влаштовувати прогулянки, заснувати звіринець та саджалки для риби.

Спрягання фортифікаційних (закриті) палацові споруди та садово-паркові закладення

Попри зовнішню суворість та масивність, бароковим резиденційним комплексам була притаманна певна свобода та пластичність архітектурно- та ландшафтно-планувальних вирішень. Яскравим прикладом пристосування барокових закладень до прискіпливих вимог є представлені в різноманітних варіантах оборонні мури, що були важливими складовими резиденцій тих часів, та потреба мати сади при королівських, магнатських та дворянських чи міщанських закладеннях. Важливим чинником у цьому був рівень професійної майстерності та ерудиція архітектора, його вміння поєднати такі суперечливі форми як мілітарні споруди і садово-паркові закладення, що різнилися за функціями, зовнішнім виглядом та матеріалом.

Не аналізуючи необхідності та корисності фортифікаційних споруд, зупинимося на естетичних функціях, властивих для всього ансамблю загалом. Отже,

фортифікаційні споруди відігравали роль своєрідного постаменту, який давав змогу отримати ширше поле огляду. Завдяки цьому посилювалося враження мальовничості, своєрідної незвичайності перспективних видів.

Особливості спрягання фортифікаційних палацових споруд із садово-парковими закладеннями залежало від форми рельєфу, на якому містився резиденційний ансамбль. У свою чергу місце розташування об'єкта в рельєфі залежало від політичної та економічної ситуації, стилевих тенденцій. Важливим був чинник, чи це новозведений комплекс, чи барокова перебудова ренесансного замку. Для барокових фортифікаційних палацових закладень характерними видами рельєфу були пагорб (як спадок ренесансу) або верхівка терасового уступу та рівнина. Для зазначених видів рельєфу найбільш відповідними схемами були італійська терасова та французька площинна. Далі відбувалося формування внутрішнього облаштування саду: відповідно в «італійському стилі» з терасами, сходами, гротами і фонтанами або площинний партерний уклад, притаманний «французькому стилю». Внаслідок особливостей рельєфу складові облаштування могли застосовувати як окремо, так і в поєднанні італійської і французької схем укладів. У кожному випадку вони були індивідуальними і залежали від нюансів рельєфу. В Галичині використання однієї схеми укладу було характерним для перебудов. Такі споруди, внаслідок впливу епохи ренесансу, як правило, були розміщені на пагорбах з великим кутом нахилу, що унеможливлювало закладення саду безпосередньо біля палацу. Садово-паркове закладення формували в підшві пагорба. Залежно від перепаду рельєфу воно могло бути площинним із використанням французької схеми або з улаштуванням терас за італійською схемою. В останньому випадку садово-паркове закладення не мало прямого спрягання з палацовою спорудою.

Поєднання терасової та площинної схем використовували, як правило, для палацового комплексу, розташованого на верхівці терасового уступу. Для цього випадку характерними є два основні ландшафтно-планувальні вирішення. В кожному з них палацова споруда займала найвищу точку уступу. Перший варіант поєднання, коли тераси італійського саду розміщували на уступах за палацовою спорудою, — французький площинний бароковий

сад влаштували на плоскій ділянці перед входом до палацу. Другий варіант — коли на уступах могли бути сформовані сходи, пандуси, в яких розміщували садові елементи та малі архітектурні форми. Підійом цими сходами вів до входу в палац. Із протилежного боку палацу на плоскій ділянці закладали французький площинний бароковий сад.

Згідно зі схемою, запропонованою Й. Фуртенбахом, весь резиденційний комплекс, розташований на рівнині, мав прямокутну або хрещату конфігурацію і був оточений оборонним муром та водою, тому сад розпланували на плоскій поверхні.

Види спрягання фортифікаційних споруд із садово-парковими закладеннями також залежали від площі ансамблю, обведеного оборонним муром, ровом чи каналом. Для території Галичини характерні чотири основні варіанти спрягання фортифікаційних споруд із садово-парковими закладеннями. Проаналізуємо їх.

Перший варіант: за наявності достатньої площі сад розташовували в межах фортифікації, як правило, на одному рівні з палацом. Між палацом і садом створювали безпосереднє сполучення. У цьому варіанті застосовувався площинний уклад саду з влаштуванням однорівневого партеру, величина саду лімітована, без можливостей для розвитку.

Другий варіант: сад містився усередині фортифікації, складався з двох розділених частин, які могли складатися з партера і кабінету на одному рівні. Усі складові могли підпорядковуватися єдиній композиції або бути композиційно незалежними. Іншим варіантом цієї схеми було влаштування тераси попри нестачу місця. Отже, перша частина саду була безпосередньо при палаці, друга частина розміщувалася на терасі рівнем нижче. Композиційно вони могли бути пов'язані та міститися на одній планувальній осі і з'єднуватися за допомогою плавних доріжок, пандусів чи сходів або бути самостійними складовими частинами з незалежними композиційними вирішеннями.

Третій варіант: сад всередині оборонних мурів, комплекс з усіх боків оточений водою. Як правило, палац мав П-подібне планування, сад безпосередньо примикав до палацу; площинний, компактний, містив партери, поділені прямокутні ділянки, обсажені боскетами та деревами по периметру. Сад міг мати звіринець, який від основної частини саду відділявся додатковим каналом із водою.

Четвертий варіант: резиденційний ансамбль мав два сади — в межах оборонних мурів та поза ними. Ця схема має два різновиди: перший, коли сади в межах і за межами оборонних мурів пов'язані композиційно, для них характерний осьовий зв'язок. Другий різновид — коли сад за межами і сад, що міститься в фортеці, зберігають композиційну автономію. Спільним для цих різновидів є існування зв'язку між садами — для цього в оборонних мурах формували відповідне сполучення між садами. Для цього організовували спеціальний захист за допомогою стрільбищ.

П'ятий варіант: в його основу покладено третій варіант, коли сад містився всередині оборонних мурів, оточених водою. Внаслідок обмеженої площі, яку займає резиденційний комплекс, який фактично був розташований на острові, не було змоги розвивати сад. За сприятливих умов додатковий сад чи звіринець закладали поряд, за межами оборонних мурів. Вони могли бути композиційно пов'язані з садом при палаці чи утворювати незалежну композиційну одиницю.

Шостий варіант: сад розміщували за межами фортифікації, усередині яких містився палац. Цей варіант має два різновиди: перший, коли сад закладали безпосередньо біля стін укріплення, планування саду підпорядковували осі, відносно якої внутрішнє наповнення набувало симетричного або асиметричного (Кристинопіль) вигляду. Іншим варіантом планування цього різновиду є формування незалежних композицій, не пов'язаних між собою (Яворів). У другому різновиді сад розташовували на певній відстані від палацового закладення. Він міг бути підпорядкованим планувальній осі палацового закладення або не мати композиційного зв'язку з палацовим ансамблем (Золочів, Бережани).

Сьомий варіант: замок, що містився всередині бастионних фортифікацій, перетворювався на палац, а прилеглий до нього сад приєднував бастіони. Тобто, сад і палац з фортифікаціями повністю інтегрувалися, причому на користь напівоборонності бастионів. Наприклад, така схема представлена в Підгірцях, де в заслон бастионної фортеці вбудовано рампи, балюстради, портики, гроти і тераси, прикрашені багатим скульптурним наповненням; сад містився на трьох терасах, які підтримували опорні мурі, з'єднані між собою системою спарених сходів. Найбільшою

була середня тераса, що містила садовий партер із восьми квадратних квартир, фонтаном посередині та скульптурами статуй. На найнижчій терасі були розташовані боскети.

Нефортифіковані (відкриті) замські резиденції

Появу нефортифікованих замських резиденцій спричинила насамперед зміна геополітичної ситуації в Галичині у другій половині XVII століття. Внаслідок цього резиденційні закладення звільняли від оборонних мурів. Важливу роль у формуванні замських нефортифікованих резиденцій відіграла Франція у XVII столітті. Так, її Версаль спричинив справжню революцію в концепції створення садів. Сад «пофранцузьки» Людовика XIV перетворює краєвид із твору спокійного і гармонійного мистецтва у вираз тотальної влади над природою. Головна суть Версаль полягала в об'єднанні двох взаємопов'язаних тенденцій: влада була перетворена на приватну справу суверена, приватне життя суверена — на публічне видовище, отже публіку допускали до споглядання повсякденного життя монарха. Це мало такі наслідки, що усі монархи Європи, і польська шляхта зокрема, прагнули мати свій Версаль. Вони із завзяттям взялися зводити пишні замські резиденції, велич яких різко контрастувала з реальною політичною вагою їх держав чи становищем у суспільстві. Оскільки доводилося враховувати профіль рельєфу та природні особливості країни, імітація окремих елементів Версаль або численні «інтерпретації» часто були повтором масштабу, що ґрунтувався радше на суперництві, аніж на копії.

Зникнення фортифікацій навколо замку або палацу призвело до поширення в Галичині типу палацу *entre cour et jardin* (фр. «між двором та садом»). Він сформувався у Франції в XVII столітті. Перед палацом були розташовані один або кілька дитинців, з флігелями або палацовими крилами по боках. Головна будівля *corps de logis* містилась на осі між почесним двором *cour d'honneur* та садом, який розміщувався в задній частині палацу. Згідно з вказівками теоретиків французького бароко Жака Бойсо (Jacques Boussieu 1560—1633)² і Клода Мол-

ле (Claude Mollet, близько 1563—1650)³, у садових закладеннях домінував тридільний уклад.

Велику увагу архітектори доби бароко приділяли співвідношенню внутрішнього планування з композицією усього ансамблю, насамперед — житла з доквіллям. Для поєднання житла з садом потрібно було змінити планування житла, створеного епохою ренесансу, коли в центрі будівлі для досягнення симетрії містилися сходи. Внаслідок цього центральний корпус розділявся надвоє, а житлові апартаменти належали до бічних крил. Для досягнення мети був відокремлений вхід, який постав у центрі. Від нього відходили кімнати по обидва боки. Сходи розміщувалися в кінці ряду кімнат. У центрі другого житлового поверху розміщували велику вітальню для прийому гостей. Від неї в обидва боки відходили два ряди паралельних кімнат. Отже, утверджується принцип подвоєного планування, що давало змогу створити анфіладу з виходом у сад, а також пов'язати інтер'єр з доквіллям, який розміщується на поперечній осі.

Поступово в будівництві замків було досягнуте гармонійне поєднання між новими просторовими об'ємами і нововведеннями у сфері внутрішнього планування. Неодноразово використовувався принцип виступу — зігнутого або багатокутового, функція якого — якнайкраще вписати житло в доквілля, зокрема в сади і парки. Важливим також було систематичне збільшення віконних отворів та розміщення житлових кімнат на першому поверсі. Це переконливо свідчило про бажання «вписати» будівлю в пейзаж. Садово-паркові закладення при нефортифікованих резиденціях розміщувались на рівнинному рельєфі, використовуючи французький, згодом голландсько-французький бароковий стиль. Геоме-

les raisons de la nature et de l'art. Ensemble divers desseins de parterres, pelouzes, bosquets et autres ornements» була видана вже після його смерті в 1638 р. 60 офортів, присвячених плануванню партерів і боскетів, зробили цю працю керівництвом за стилем для садівників. Він вплинув на закладення Люксембурзького саду, садів Тюїльрі і садів у Сен-Жермен-ан-Ле.

³ Клод Молле (бл. 1564—1649) — головний садівник трьох королів Франції — Генріха IV, Людовика XIII і молодого Людовика XIV. Його батько Жак Молле (фр. Jacques Mollet) був садівником у Шато Ані, на землях якого була зроблена успішна спроба організувати у Франції регулярний сад італійського стилю. Тут навчався Клод, а його син, Андре Моле, започаткував французький садово-парковий стиль у Голландії, Швеції й Англії.

² Жак Бойс (1560—1633) — суперінтендант королівських садів при Людовіку XIII, перший теоретик нового регулярного стилю. Його праця «*Traité du jardinage selon*

тричний план формувалася відповідно до останніх досягнень у сфері перспективи й оптики. Основною прикрасою та центральною точкою садово-паркового закладення був палац. Його місцезнаходження підкреслювали низькі партери і підрізани кущі. Головна вісь, або перспектива, пролягала перпендикулярно до фасаду будинку зі сторони, протилежної центральному під'їзду. Перспектива уздовж головної осі простягалася до скульптурної чи архітектурної композиції. При значній площі ансамблю використання насаджень у вигляді високих зімкнутих гаїв або заповнених боскетів, які симетрично розміщували на задньому плані уздовж головної осі, створювало композиційну рамку та спрямовану вісь огляду, що простягалась до горизонту. Дерев висаджували прямими лініями, ретельно обрізали, а їхні верхівки робили однакової висоти. Усі зелені насадження укладали в строгі форми і рамки. Це символізувало владу людини над природою. Для посилення чи переривання перспективи та для позначення перетину осей сад наповнювали скульптурними композиціями, зазвичай на міфологічні мотиви.

Основними композиційними елементами барокового саду були різноманітні партери. Найбільш витончені мереживні партери у формі квадратів, овалів, кіл або волют влаштували в строгому геометричному порядку безпосередньо біля будинку, утворюючи композицію, яку було видно з вікон верхніх поверхів палацу. Далі від будинку, на зміну вишуканим партерам, прийшли простіші форми партерів, засіяні травою. Вони часто містили фонтани або інші водойми. Ще далі — невеликі ретельно сформовані гроти з дерев, середньої висоти боскети, садові кабінети, створені за допомогою шпалер або з використанням розташованих по периметру насаджень. Останні були перехідною ланкою між регулярним садом та лісовими посадками парку. Деякі елементи садово-паркового закладення пов'язували за допомогою водяних дзеркал, саджалок, каналів, які були різноманітними за конфігурацією та виглядом. У них відображалось багатство архітектури, зелені і навіть хмар, що пливли по небу.

У формуванні барокової нефортифікованої резиденції з садово-парковим закладенням великого значення надавали візуальним ефектам. Це приводило до концентрації усіх ресурсів: використання експресивних можливостей світла і простору, інтер'єрне та

екстер'єрне злиття споруди з садовим закладенням, скульптурними та архітектурними елементами, що входили до його складу, та навколишнім оточенням. У підсумку виникає резиденційний ансамбль: споруда, інтер'єр, сад, парк, виднокрай.

Отже барокова замська резиденція (фортифікована і нефортифікована) монархічної або шляхетної особи — це витвір садово-паркового мистецтва та архітектури, підпорядкований єдиному задуму, масштабний архітектурний ансамбль зі значною переробкою природного ландшафту. Внаслідок цього був сформований комплекс палацових будівель та споруд, садів та парків, до складу яких входили штучні або природні водойми.

Садово-паркові садибні закладення

Четвертим типом світського будівництва, до складу якого входило садово-паркове закладення, була сільська садиба. Залежно від часу закладення, вона, як і замська резиденція, могла бути оборонним або відкритим «сільським» закладенням. Оборона садиба існувала на ранніх стадіях бароко. Сад містився за оборонними межами садиби і був підпорядкований єдиній композиції або ж виступав як самостійна складова, що входила до ансамблю оборонної садиби. Зі зміною політичного становища змінюються і бачення садибного закладення: воно стає відкритим та закладається відповідно до уявлення про «вісім речей, для кожного бажаних»: «милість у Бога та людей, висока гідність, пристойний дім, відремонтований транспорт, добрий кухар, вина бочка, наявні гроші (готівкою), італійський сад» [4, s 91].

Основне призначення садиби полягало в створенні прекрасного місця, переповненого насолодами та вільного від міських умовностей життя. На відміну від барокових магнатських замських резиденцій, що мали багато різновидів і зазнали багатьох змін та були якнайповніше прикрашені, звичайні дворянські садові закладення хоча й не уникнули барокових впливів, надають більшу перевагу традиційним укладам та стилям. Для меншої аристократії важливішим було мати маєток, аніж жити придворним життям. Закладення барокового саду потребувало значних коштів, які можна було порівняти з вартістю всіх архітектурних споруд садиби. Тому галицькі замські садиби, закладені в період бароко, продовжували дотримуватися принципів, притаманних італійським ренесансним віллам,

створюючи численні варіації. Таку стійкість традиції можна пояснити бажанням зберегти приватний характер житла, а також прагненням мати умови для самоти, поєднуючи прекрасні витвори мистецтва з красотою природи. Надзвичайна різноманітність замиських садибних будинків зумовлена тим, що галицька аристократія й інтелігенція зберегла жвавий інтерес до середньовічних форм (вирідарій) та захоплювалась мистецтвом античності й ідеями ренесансу, підтримуючи або закладаючи нові сади на основі ренесансових квадрат. Водночас до творів тогочасних французьких архітекторів ставилися з великою недовірою. Так, у більшості випадків садибні сади Галичини засновували симетрично у формі прямокутника з поділом на квадрати, зрідка — на кабінети, з грабовими, липовими, подекуди буковими шпалерами, алеями та берсо. Декоративні кабінети обсаджували самшитом (лат. *Vixus*), квітами і зіллям, також обрамляли живоплотом із самшиту або бирючини (лат. *Ligustru*). На території Галичини за схожою схемою були закладені сотні садових закладень при замиських садибах. Таку консервативну спрямованість зберегли й нечисленні в той час міщанські сади. Навіть у Львові на рукописному плані, виконаному інженером Жаном Ігнатієм дю Дефі [1, Л. 980] у 1766 р., при невеликих закладеннях зафіксовані давні вирідарні форми саду. При більших закладеннях розташовані прямокутні за формою сади, поділені на квадрати.

1. ЦДДА у м. Львів. Plan de la Ville des Chateaux et des Faubourges de Leopold, 1766. — Ф. 742. — Спр. 1. — Л. 980.
2. Bogdanowski J. Ogrody sarmackie / Janusz Bogdanowski // Janusz Bogdanowski. Studia z historii architektury

sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu: Podług nieba i zwyczaju polskiego. — Warszawa : PWN, 1988. — S. 391—397.

3. Haur J. Ziemiańska generalna ekonomika / Jakub Kazimierz Haur. — Kraków, 1679. — S. 91.
4. Joseph Furttentbach. Architectura recreationis. Augsburg 1640. — 218 s.
5. Mańkowski T. Genealogia sarmatyzmu / Tadeusz Mańkowski ; Układ graficzny i okładke opracował Jan Białostocki ; drzeworyt oryginalny Jerzego Jamuszkiewicza. — Warszawa : Łuk, 1946. — 169 s.

Viktoriya Taras

THE INTERPLAYS BETWEEN BAROQUE TYPES OF BUILDINGS AND LANDSCAPE CLOSINGS

The main types of secular baroque buildings, which included the landscape complexes, are reviewed. The analyses of spatial, planning and compositional interplays between secular baroque buildings and the landscape complexes crystallized general principles of their location.

Keywords: landscape art, baroque, city palace, suburban palace, out-of-town castle, out-of-town palace, homestead.

Викторія Тарас

ВЗАИМОВЛИЯНИЯ БАРОККОВЫХ ТИПОВ СООРУЖЕНИЙ И САДОВО-ПАРКОВЫХ ЗАЛОЖЕНИЙ

В статье рассмотрены основные типы светских барокковых сооружений, при которых существовали садово-парковые комплексы. Анализ пространственных и планировочно-композиционных взаимовлияний между светскими барокковыми сооружениями и садово-парковыми комплексами выкристаллизовал общие принципы их взаиморазмещения в ландшафте.

Ключевые слова: садово-парковое искусство, барокко, городской дворец, пригородный дворец, загородный замок, загородный дворец, усадьба.